

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

NEMIS TILIDAGI EVFEMIZMLAR, ULARNING TARIXIY BOSQICHLARI VA ISHLATILISHI

Vohida Yuldosheva Nazarovna

ToshDO‘TAU doktoranti

vohida88@mail.ru

Annotasiya. Ushbu maqolada evfemizmlar tilning eng muhim qatlami ekanligi, uning tarixi, uning tilshunoslikda tutgan o‘rni va ularni qo‘llash sabablari haqida so‘z boradi. Shuningdek stilistik jihatdan farqlari ham tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: tabu, evfemizm, stilistik farqlar, evfemistik almashtirish, lingvistik qatlam.

Аннотация. В данной статье говорится о том, что эвфемизмы являются важнейшим пластом языка, о его истории, месте в языкознании и причинах их использования. Также различия были проанализированы со статистической точки зрения.

Ключевые слова: табу, эвфемизм, стилистические различия, эвфемистическая замена, языковой слой.

Abstract. This article discusses the fact that euphemisms are the most important layer of language, their history, their role in linguistics and the reasons for their use. Also, their stylistic differences are analyzed.

Keywords: taboo, euphemism, stylistic differences, euphemistic substitution, linguistic layer.

Evfemizmlar har qanday til lug‘atining eng qiziqarli qatlamidir. Har bir evfemizm to‘liq namoyish etuvchi badiiy obraz ona tilida so‘zlashuvchilarning donoligi va zukkoligidan dalolat beradi. Evfemizmlar uzoq va qiziqarli tarixga ega. Nemis tilining evfemizmlari lug‘atning ajralmas qismi sifatida tilshunoslarni qiziqtirib kelmoqda. Olimlar orasida hali biror terminologiya yoki ularning lug‘atdagi o‘rni haqida barqaror fikr mavjud emas; Ularning kelib chiqishi bo‘yicha ham farqlar mavjud. Ushbu lug‘at qatlami bo‘yicha qo‘shimcha tadqiqotlar olib borish, keyingi o‘rganish yo‘llarini belgilash, til o‘rganuvchilar uchun amaliy foydalarni aniqlash zarur hisoblanadi.

Evfemizmlar lingvistik birlik sifatida tilda alohida o‘rin tutadi. Evfemizmlarning umumiy qo‘llanish doirasi, ularning tarqalishi, obrazlilik, shakllanishi va yo‘q bo‘lib ketishi tilshunoslikning turli sohalari: leksikologiya, etimologiya, frazeologiya, folklorshunoslik sohalari tilshunoslarining e‘tiborini tortadi. Ba‘zan evfemizm bir so‘zdan, ba‘zan ikki yoki undan ortiq so‘zdan iborat bo‘lishi mumkin; u maqol yoki matallarni, so‘z birikmasi va iboralarni, gapni ifodalashi mumkin.

A.A. Reformatskiy, R.A. Budagov, L.A. Bulaxovskiy, A.M. Katsev, S.I. Ojegov, S.Luxtenberg, A. Omonturdiyev, N.Ismatillayev kabi buyuk olimlar o‘z ilmiy ishlarida ushbu lingvistik qatlamga e‘tibor qaratganligi bejiz emas, evfemizm ko‘plab lug‘atlarda mustahkam o‘rin egallaydi.

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

Kishilar nutqida evfemizmlarning paydo bo‘lishi qadim zamonlardan boshlangan. Bulaxovskiyning fikrlariga ko‘ra, evfemizmlar qo‘rquv insonni ilhomlantirganda paydo bo‘lgan, harakatga turtki bo‘lgan davr bo‘lgan[2.179].

O‘sha paytda odamlar ba’zi haqiqatlar bilan yuzlashishdan qochishga harakat qilishdi, ammo buning vujudga kelishi aniq edi. Oziq-ovqatga bilan bog‘liq bo‘lgan har qanday hududda eng keng tarqalgan hayvon muqaddas hisoblangan va ibtidoiy odam “tabu” qilingan dahshatli narsalarni ham nomini aytmalik kerak, deb hisoblashdi va bu narsaga boshqa nom berishdi, niqobli va pardali shaklda eslatib o‘tishdi.

Antik davrlardayoq mualliflar evfemizmlarning ustun jihatini - ularning pozitiv xususiyatini bilishgan, bu xususan, V asrda paydo bo‘lgan evfoniya ta’limotida muhokama qilingan. Gippiy, Demokrit, Platon, Aristotel evfonik va dissonant tovushlar, so‘zlarning go‘zalligi haqida yozgan. Teofrast so‘zlarning go‘zalligi haqidagi ta’limotni rivojlantirib, evfoniyaning uchta mezonini aniqladi: akustik, vizual va semantik jihatlar.

Zamonaviy tilshunoslikda ta’qiqlangan so‘zlarga nisbatan “tabu” atamasi, “evfemizm” atamasi esa ularning o‘rnini bosuvchi so‘zlarga nisbatan qo‘llaniladi. Ammo bu mavzu faol rivojlanmoqda, shuning uchun tadqiqotchilar evfemizmlarni o‘rganishda turli yondashuvlarni taklif qilmoqda. Tabu masalasini, tabu va evfemizm o‘rtasidagi munosabatni o‘rganayotganda, ta’riflarning xilma-xilligini hisobga olib ikki turga ajratish mumkin.

Ayrim olimlar (N.M.Shanskiy, R.A.Budagov va boshqalar) “tabu” atamasini faqat ibtidoiy xalqlar orasida turli so‘zlarga qo‘yilgan taqiqlarga nisbatan qo‘llashadi. Ko‘rinadiki, bu guruh olimlari keyingi davrlarda diniy tabularni saqlagan holda, evfemistik almashtirishlarni qo‘llash uchun boshqa sabablar paydo bo‘lganligini, ularning ko‘lami sezilarli darajada kengayishini hisobga olishmagan. Odamlar nutqida evfemizmlarga murojaat qila boshladilar, uyat yoki odob tuyg‘ulari to‘g‘ridan-to‘g‘ri “ruxsat etilmagan” iboralarni ishlatishdan qochishni xohlashdi, chunki evfemik shakllar bizga yozilmagan, ammo “axloqiy senzura”ning qat’iy rioya qilingan qoidalari bilan yopiq tarzda aytish kerak bo‘lgan narsalar haqida gapirishga imkon beradi. Bundan tashqari, biz nafaqat salbiy obyektlar haqida, balki bir ma’noda salbiy deb tasniflana olmaydigan hodisalar haqida ham gapirishimiz mumkin.

Evfemizmning qo‘llanilishi ham ma’no rivojlanishi uchun asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin, masalan, nemis diniy evfemizm hisoblangan “*der Himmelfahrt*”- *Iso Masihning osmonga ko‘tarilishini bildiradi*, kengroq ma’noda eng yuqori darajani

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

anglatishi mumkin. odamning biron bir sababdan zavqlanish darajasi, masalan - ishda katta muvaffaqiyat, katta g‘alaba va boshqalar.

Boshqa olimlar (masalan, A.A.Reformatskiy, L.A.Bulaxovskiy, A.V. Aleksandrov va boshqalar) tabuni kengroq - jamiyat taraqqiyotining u yoki bu bosqichidagi har qanday og‘zaki taqiqni tushunadilar.

Evfemizmlarni qo‘llash sabablari har xil bo‘lishi mumkin:

A) Qadimgi tabiat hodisalarining dahshatlari. Ushbu turdagi ifoda uchun “tabu” va “tabu so‘zlar” atamaları ham qo‘llaniladi. Nemis tilidagi eng mashhur tabu so‘zlari diniy xarakterga ega, ya’ni xudo, shaytonning nomlarini atamaslik: *Gottseibeius, der Böse, der Schwarze, der Versucher*

B) Noxush vaziyatlarda xushmuomalalik bilan gapirish. Bunda evfemizmlar asl ma’noni kuchaytirishga xizmat qiladi: “o‘lmoq” so‘zi o‘rniga *verschneiden, einschlafen, die Augen schließen*, “kasallik” o‘rniga *Unpässlichkeit, Unwohl sein* so‘zlarini qo‘llash

C) Xushyoqish: “*ma’shuqa*” o‘rniga *Freundin, homilador bo‘lish*” o‘rniga *anderen Umstände sein*, “*sevishmoq*” o‘rniga *ein Verhältnis haben* iboralarini qo‘llash

G) xushmuomalalik, do‘stona munosabat, hazil, kinoya: “semiz” o‘rniga stark, “parik” o‘rniga *Zweitfrisur*, “sun’iy tish” o‘rniga *dritle Zähne* so‘zlarini qo‘llash

Ijtimoiy-siyosiy hayotdagi evfemizmlarni qo‘llaniladi, ularning maqsadi narsalarning haqiqiy holatini yaxshilashdir. Bunga “*iqtisodiy inqiroz*” o‘rniga *Nachlassen die Konjunktur, konjunkturwelle Rückgang*, “*kambag‘allarga g‘amxo‘rlik qilish*” o‘rniga *Sozialarbeit, Sozialdienst*, “*ishsizlik*” o‘rniga *Nullarbeit, Gesundstrumpfen* kabi shakllarni birlashtirgan ijobiy baholash komponentlari misol qilishimiz mumkin.

Evfemizmlar mamlakatdan mamlakatga ko‘chib, barcha tillarda tarqaladi, ba’zan tarjima bilan, ba’zan esa asl nusxaning transkripsiyasida beriladi. Misol uchun, Germaniyada ham, O‘zbekistonda ham “ikkinchi qo‘l do‘konlari” ingliz tilida – “*Second hand*” deb ataladi, chunki ular birinchi marta Angliyada paydo bo‘lgan.

Evfemizmlarning qaysi uslubga tegishli ekanligi haqida bilish muhim. A.M. Katsev “evfemizmdagi stilistik farqni hisobga olish mutlaqo majburiydir” deb hisoblaydi, uslubiy jihatdan farq qiluvchi leksik qatlamlar - evfemizmlarning umumiy hajmida turli xil nisbatlarga ega va uchta asosiy guruhni aniqlaydi[3.140]:

1) stilistik jihatdan yuqori leksika. Ushbu evfemizmlar guruhi tematik jihatdan cheklangan, chunki ular barcha kontseptual sohalarda uchramaydi. Ular “g‘ayritabiiy kuchlar” va “o‘lim” sohalorida eng ko‘p ko‘rib chiqilgan, masalan, “xudo” (Gott)

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani

so‘zini *der Ewige, der Himmlische, der Welt lenker*; „shayton” (*der Teufel*) so‘zini *Niemand, der Schwarze, der Vertreter, der Versucher*; “o‘lish” so‘zi uchun *abgerufen werden, erleichen* kabi almashtirishlar mavjud.

2) stilistik jihatdan neytral leksika. Stilistik neytral so‘zlar rang berishga xizmat qiladi. Misol: *sich erleichtern* – yengillashmoq, *die Meinungsverschiedenheit* - janjal. Neytral uslubdagi evfemizmlar yuqori stilistik bo‘yoqdorlikka ega bo‘lmagan lug‘atni o‘z ichiga oladi. Neytral uslubdagi evfemizmlar evfemistik lug‘atning o‘zagi bo‘lib, yuqori darajadagi qo‘llanilishi bilan ajralib turadi.

3) Stilistik bo‘yoqdorligi past leksika. Bu so‘zlashuv uslubiga tegishli evfemizmlar, ularning bo‘yoqdorligi ekspressiv pasayish orqali ifodalanadi, masalan *der Allerwerteste* – orqa (dumba), *der Druck*-giyohvand moddalarni iste’mol qilish.

Demak, evfemiya hodisasi uning an’anaviy ta’rifi bilan taxmin qilinganidan ko‘ra murakkabroq va evfemizmlarni yaratish mexanizmlari bu holda sof ijtimoiy, aniqrog‘i, o‘zida odob-axloq qoidalarini ifodalagan tildagi nominativ vositalarining barcha boyligini aks ettiradi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, evfemizm – lisoniy hodisa bo‘lib, ildizi qadimgi davrlarga borib taqaladi va insoniyat jamiyatida sivilizatsiya paydo bo‘lganidan dalolat beradi. Evfemizm odamlar muloqotining turli sohalarida mavjud bo‘lib odobsizlikni yumshatishdan tortib, harbiy va diplomatik sirlarni shifrlashgacha bo‘lgan turli vazifalarni bajaradi. Shuningdek bu hodisa lug‘at qatlami sifatida hozirda faol o‘rganilmoqda va yanada takomillashtirishni talab qiladi. Evfemizm nutqda ma’lum vaqt mavjud bo‘lib, ko‘nikkan sari yo‘qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Александров А.В. О терминах «табу» и «эвфемизмы» // Иноземна філологія. Вып. 8. – Львов: Львовский ГУ, 1966. – С. 25–32.
2. Булаховский Л.А. Введение в языкознание. Ч. 2. – М.: Учпедгиз, 1953. – С. 179.
3. Кацев А.М. Роль ассоциативности в эвфемии // Проблемы синхронного и диахронного описания германских языков. Межвузовский сборник. – Пятигорск, 1981. – С. 140–146.
4. Ольшанский И.Г., Гусева А.Е. Лексикология современного немецкого языка. – М.: Дрофа, 2006. – С. 279.
5. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М.: Аспект Пресс, 2006. – С. 126.
6. Омонтурдиев А. Профессионал нутк эвфемикаси (Чорвадорлар нутқи мисолида): филол. фанлари. д –ри. ...дис. – Т., 2009. – Б.12.